

ФІЛОЛОГІЧНІ НАУКИ

УДК 161.2'276.6:347.962(477)

ПІДВИЩЕННЯ МОВНОЇ КОМПЕТЕНЦІЇ ЯК ОДНА З ПЕРЕДУМОВ ПРОФЕСІЙНОГО ЗРОСТАННЯ СУЧАСНОГО СУДДІВСТВА УКРАЇНИ

Баракатова Н.А.

Дніпропетровський регіональний інститут державного управління
Національної академії державного управління при Президентові України

У статті розглядаються деякі аспекти мовної компетенції працівників органів суду, актуалізованої реформою судової гілки влади в Україні. Зокрема в тексті роботи аналізуються найбільш типові мовностилістичні помилки, виявлені в текстах документів юрисдикційного підстилю офіційно-ділового стилю – судових вироків, рішень, ухвал, постанов тощо. Найбільш показовими з погляду відхилень від норм традиційно виявилися лексичний і граматичний рівні сучасної української мови, що вимагає посиленої уваги з боку представників українського суддівства до таких явищ, як тавтологія, стильовий дисонанс, правопис складних слів, деяких відмінкових форм іменників, росіянізми, суржикові одиниці тощо.

Ключові слова: мова судочинства, культура мови, тавтологія, суржик, росіянізм, стильовий дисонанс.

Судова реформа, яка нині триває в Україні, висуває пред'являє претендентам на суддівські посади серйозні й ґрунтовні виклики, останній з яких стосувався, зокрема, й посилення вимог до рівня володіння державною мовою. Ступінь знайомості з нормами й правилами української мови перевірявся Вищою кваліфікаційною комісією суддів України шляхом анонімного тестування, яке вперше було включено до програми конкурсного відбору 31 жовтня 2017 року [8].

Постановка проблеми. Спеціальні перевірки кандидатів на посади суддів, тобто контингенту осіб, які виявили бажання працювати суддями, є порівняно новим явищем, а виявлення вправності застосування чинних норм сучасної української літературної мови шляхом виконання тестів закритого типу засвідчило неоднаково за якістю мовну підготовку претендентів. З огляду на те, що «ключову роль у механізмі забезпечення належного кваліфікаційного рівня суддів відіграють Вища кваліфікаційна комісія суддів України, Вища рада юстиції та Національна школа суддів України» [11, с. 54], у межах діяльності останньої передбачено різноманітні заходи, покликані покращити лінгвістичну підготовку працівників судових органів влади – від секретарів судових засідань до представників власне суддівського корпусу. Проведення Національної школою суддів України та її регіональними відділеннями як окремих занять за програмою курсів підвищення кваліфікації, так і спеціальних тематичних семінарів з функціонування української мови в офіційно-діловому стилі сприяє виробленню й удосконаленню практичних навичок застосування норм чинного правопису української мови, стильового й стилістичного потенціалу її граматичних одиниць, викоріненню меланжевих і тавтологічних явищ тощо.

Однак, як слушно зауважують Р. Куйбіда й О. Сироїд, «скільки б ми не намагалися виправдати себе чимось на кшталт «у нас так прийнято» або «усі так пишуть», русизми не

припиняють бути русизмами, український правопис не втратить чинності, а Конституція не дозволить суддям складати рішення суржиком» [4, с. 111], підкреслюючи в такий спосіб нагальну потребу подальшого вдосконалення мовної компетенції сучасних суддів.

Розуміючи, що «однією з ознак цивілізованості держави є її ставлення до мови в усіх її проявах» [6, с. 7], останнім часом здійснюються спроби стимулювати вдосконалення практичних навичок володіння українською мовою державними службовцями різних посад, категорій і рангів й довести це у вигляді різноманітних тестових перевірок (як, напр., атестації осіб, що претендують на державну службу, та вже згадуване анонімне тестування осіб з контингенту майбутніх суддів). Попри достатню кількість загальнонаукових і вузькофахових публікацій з культури мови, різноманітних довідників і посібників, професійне мовлення окремих фахівців ще потребує посиленої уваги й певних зусиль. З огляду на надзвичайну важливість досконалості мови закону виникла навіть окрема галузь – юридична лінгвістика, представники якої зробили вже чимало в цьому напрямку [7], проте їхня увага була зосереджена передусім на проблемах кримінально-процесуальної термінології [5; 9]. Однак комплексного вивчення мови судочинства на сьогодні, на жаль, не існує, тому дослідження в цьому напрямку залишаються надзвичайно актуальними.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на те що питанням граматики культури мови приділялося й приділяється чимало уваги з боку науковців-філологів, реформування судової системи України актуалізувало серед іншого й високі вимоги до мовної підготовки осіб, які претендують обійняти посаду судді. Такі виклики сьогодення вимагають свідомого й вдумливого підходу до використання значного термінологічно-виражального потенціалу сучасної української мови в галузі судочинства, про-

те проблема якісної підготовки й підвищення кваліфікації працівників судової гілки влади окреслена лише пунктирно. Швидкий темп змін у лексико-термінологічній системі української мови, повернення до питомих її джерел, вправність в опануванні правописно-граматичних основ і загальне посилення ролі української мови як чинника державотворення в сучасних непростих умовах потребують постійної уваги з боку користувачів мови. Однак запропонований програмою підвищення кваліфікації Національної школи суддів України та її регіональних відділень незначний обсяг мовної підготовки, а також відсутність новітніх посібників, методичних порадників і рекомендації унеможливають остаточне викорінення численних вад в оформленні тих чи тих документів судочинства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

До сьогодні питання чистоти мовного оформлення продуктів судової практики ще потребує свого уважного дослідника, а незначні розвідки, присвячені цій проблемі, не здатні покрити всіх прогалин, оскільки численні закони, кодекси законів і підзаконні акти, які є підставою для винесення того чи того рішення, часто самі рясніють значною кількістю росіянізмів, кальок та інших суржикових (меланжевих) форм. Подальші перспективи ігнорування такої ситуації з державною мовою звучать загрозливо-песимістично: «Дальше її нівечення безперечно призведе до сумної долі білоруської мови, що її білоруси не змогли вберегти й мимохіть потопили у хвилі винародовлення» [1, с. 7].

Відзначаючи незаперечну роль мови як ознаки високого професіоналізму судді, автор однієї з останніх розвідок у цьому напрямку Р. Слободян наголошує: «...прагнення автора до зрозумілості викладу своїх суджень як при написанні тексту судового рішення, так і під час його проголошення в судовому засіданні ... робить правосуддя доступнішим і сприяє підвищенню авторитету судової влади» [10, с. 134].

Ця позиція знаходить підтримку і своє продовження на сторінках найновішого з галузевих посібників, зреалізованого у межах Проєкту Агентства США з міжнародного розвитку (USAID) «Справедливе правосуддя» у співпраці з Координатором проєктів Організації з безпеки та співробітництва в Європі (ОБСЄ) в Україні та Національною школою суддів України. «Оскільки судові рішення є документом великої суспільної довіри, – підкреслюють його автори, – важливим є правильний опис усіх фактів та деталей – імен, дат, сум, обставин, вживання всіх слів у їхньому правильному значенні, відсутність описок, помилок та неточностей» [4, с. 111].

Мета статті. Ця наукова розвідка покликана проаналізувати найбільш типові факти відхилення від чинних норм української літературної мови, виявлені в текстах судових документів, а також подати конкретні способи подолання наявних вад, що має зрештою послужити вдосконаленню якісного оформлення остаточного продукту судової практики.

Виклад основного матеріалу. За спостереженнями над дібраним фактажем виявилось,

що найбільш численними й типовими є граматичні, орфографічні та лексико-стилістичні помилки (приклади наводимо зі збереженням орфографії та авторського стилю). Недотримання правил словозміни спостерігаємо найчастіше у випадках утворення відмінкових форм родового відмінка однини іменників другої відміни чоловічого роду, зокрема в однокомпонентних найменуваннях населених пунктів (*згідно з довідкою, він відлітає до Брюсселю* [12]); позначення установ, закладів і організацій (*розташування афілійованого з Фоменком Д.С. банку* [12]); назвах речовин, мас і матеріалів (*маса опія ацетилюваного в перерахунку на суху речовину становить ...* [12]); субстантивах із семантикою процесів, станів, абстрактних понять (*предмет договору найму житлового приміщення* [12]; *в акті надання послуг не зазначено об'єкту, на якому виконувалися роботи* [12]). Порухення цієї граматичної норми в назвах осіб призводить до нерозмежування їх за статтю, оскільки невідмінювані прізвища на приголосний та -о сприймаються як належні особі жіночої статі (напр.: *при затриманні Фоменко Д.С. у нього вилучений мобільний телефон* [12] замість форми Фоменка, яка є нормативною щодо чоловічих найменувань).

Посиленої уваги також вимагають полісемічні субстантиви, значення яких розрізняють закінчення -а(-я) чи -у (-ю), як-от: *чітко встановлений зразок форми акту* [12]; *розглядати кримінальне впровадження відповідно до обвинувального акту* [12], нехтування чим призводить до сплутування понять «акт як документ (конкретний предмет)» і «акт як дія, процес», а отже, й руйнації загального сенсу речення чи фрази. Подібну ситуацію спостерігаємо й у випадку з багатозначним іменником «апарат»: нерозрізнення семантики понять «назви машин, механізмів чи їхніх деталей» і «найменувань установ, закладів і організацій» за допомогою відповідних флексій призводить до зрушень у змісті цілого висловлення, напр.: *оренда фарбувального агрегату, компресором, апарату* (замість *апарата*) *ручного плазмового різання* [12].

Суттєвою хибою мовного оформлення різноманітних текстів судових документів вважаємо також порушення правила поєднання числівників з іменниками, а саме: *запізненням на півтора місяці* [12]; *шість стійок від паркану довжиною по 4 метра кожна* [12]; *ОСОБА_2 тримає в руках саме 2 шприця* [12] тощо, що є одним з численних проявів загальної «суржикізації» юридичного підстилю офіційно-ділового стилю.

Варто пам'ятати ще й про керування дієслів певними відмінковими формами субстантивів і одиниць з такою семантикою, яке за наявності заперечної частки *не* перед фінітними формами та інфінітивом завжди вимагає від іменника форми родового відмінка, незалежно від того, яким було воно без цього службового слова, напр.: *в ході перевірки не підтверджено наявність поставок робіт, товарів, послуг* [12] (замість нормативного *наявності*); *не надає посадовим особам контролюючого органу документи* [12] (замість *документів*).

Наступним типом помилок, виявлених в аналізованих текстах, є орфографічні, які

пов'язані найчастіше з правописом складних слів, і зокрема прикметників (напр.: *на підставі чого підписав здавальний приймальний акт* [12]; *що суперечить кримінально процесуальному кодексу* [12]), а також часток, як-от: *підстав для обрання обвинуваченому запобіжного заходу не має* [12]; *суддя начебто оголосив вирок* [12]; *за результатами документальної не виїзної перевірки* [12]; *виявлено не задекларований загальний річний оподатковуваний дохід* [12] тощо.

До стильового дисонансу призводить уживання в офіційно-діловому стилі лексичних одиниць відмінного спрямування, зокрема розмовного й просторічного, що не є суворо регламентованими лексемами і створюють враження примітивізму, недбалості і, зрештою, несерйозності, що серйозно шкодить авторитету як суддівської гілки влади, так і самого корпусу українського суддівства, напр.: *державна служба зайнятості здійснює пошук підходящої роботи особам з обмеженими фізичними можливостями* [12]; *після чого запросили іншого понятого не нашої національності* [12]; *ОСОБА_2 на паркан не залівав* [12]; *ОСОБА_1 вирішив підзаробити трохи грошей* [12]; *свідок не пам'ятає, чи були одягнені у обвинуваченого рукавиці* [12]. Навряд чи юриспруденції як науці відомі поняття «нашої / не нашої національності», «залізати» чи «підзаробляти», «підходяща робота» і відповідні їм терміни. «Неправильне використання мовних засобів, – застерігають досвідчені практики, – створює відчуття упередженого ставлення судді до потерпілого та ставить під сумнів безсторонність такого судді» [4, с. 113]. Постулат про неупередженість судової влади підлягає сумніву також, власне, через уживання прислівника «трохи», яка свідчить про співчуття, прихильність або жалощі з боку судді до обвинуваченої сторони, який певною мірою ніби виправдовує такий учинок, хоча відносність кількісної семантики адвербіальної лексеми є виразно суб'єктивною. Водночас одягненою у щось може бути сама особа, а певний одяг можна носити на якій частині тіла, але ніяк не в ній (тож *чи був обвинувачений одягнений у рукавиці*).

Надзвичайно показовим у цьому плані є доволі часте використання лексеми *вбачається*, як-от: *з наданого в судові засідання договору №... вбачається, що ...* [12]; *з матеріалів справи вбачається, що ...* [12]; *як вбачається з листа №... [12]; як вбачається з наявної в особовій справі засудженого випуски з протоколу... [12]; з акту перевірки вбачається [12]; з фототаблиці до протоколу огляду місця події від ... вбачається, що ... [12]; що вбачається з оригінальних примірників цих договорів [12]; підстав для скасування ухвали чи її зміни не вбачається [12] та ін. Дієслово *вбачатися* (*убачатися*)/*вбачитися* (*убачитися*) в українській мові відзначається обмеженою сферою вживання чи використовується в невластивих офіційно-діловому стилю значеннях: «1. розм. Бути приступним зору, бути видимим. 2. Здаватися, сприйматися якимсь. 3. Привиджуватися, поставати в уяві, сні. 4. діал. Мати побачення; бачитися» [2, с. 114]. Очевидно, що судовій*

установі будь-якої юрисдикції чи інстанції нічого не може ані здаватися, ані привиджуватися, тим більше поставати уві сні; тим більше під час написання тестів судових документів не допустимо вживати вербальні форми розмовно-діалектного характеру. Тому доречним видається порекомендувати заміну цього слова близькими за значенням одиницями, як, наприклад, *впливає*: «Крім прямих значень, уживається переносно – бути висновком, логічним наслідком чогось попереднього: зі сказаного впливає» [3, с. 51] або іншими. Напр.: *підстав для скасування ухвали чи її зміни немає; з фототаблиці до протоколу огляду місця події від ... очевидно, що ...; з матеріалів справи впливає, що ...; як видно (впливає) з листа №...; що видно (впливає) з оригінальних примірників цих договорів* тощо.

Натомість уживання такої вербальної лексеми, як *вбачати*, особливо в другому її значенні, аж ніяк не суперечить стильовим вимогам до написання текстів судових рішень і вироків, ухвал, постанов тощо, напр.: *враховуючи наведене, вбачаю в діях ОСОБА_1 ознаки правопорушення [12]; суд не вбачає підстав для відкладання розгляду справ [12]; обставин, що обтяжують покарання підсудного, суд не вбачає [12]* (пор.: *«вбачати (убачати)/вбачити (убачити)*). 1. Сприймати зором, бачити. 2. Вважати кого-, що-небудь кимсь, чимсь» [2, с. 114]).

Виразний суржиковий характер демонструють одиниці, утворені шляхом калькування певних російськомовних лексем, що водночас призводить до накладання їхнього змісту на відповідні українські, як-от: *вилучені автомати являються недопустимими доказами [12]; вказані обставини явилися причиною звернення позивача до суду [12]* та ін. В українському лексиконі дієслово *являтися* означає те саме, що *з'являтися* [2, с. 1645], зокрема: «1. Приходити, прибувати, у якусь місцевість. 2. Показуватися де-небудь, ставати доступним зорові, видимим; появлятися. 3. Ставати наявним де-небудь; бути в наявності. // Виявлятися, ставати помітним (про риси характеру й поведінку людини, вираз обличчя і т. ін.). перен. Почати діяти, виявити себе в діяльності. // Виходити друком, ставати опублікованим (про літературні, наукові та інші твори); друкуватися. 4. Зароджуватися, утворюватися. // Виникати (про почуття, думки та ін.)» [2, с. 485]. Як бачимо, жодне з наведених значень не реалізовано в дібраних прикладах, а отже, має бути: *вилучені автомати є недопустимими доказами; вказані обставини стали причиною звернення позивача до суду*.

Висновки і перспективи. Наведений у науковій розвідці практичний матеріал може стати основою для створення посібника чи словника з культури мови судочинства, базою для проведення занять з української мови в межах програми підвищення кваліфікації працівників судових органів різних інстанцій, юрисдикцій та рівнів, зрештою, підґрунтям для більш глибокого дослідження специфіки мови судочинства, оскільки розглянуті в статті проблеми являють собою лише один з аспектів мовної компетенції претендентів на посаду судді.

Список літератури:

1. Береза Т., Зубрицька І., Зелений Ю. Мова – не калька: словник української мови / Т. Береза, І. Зубрицька, Ю. Зелений. – Львів: Апріорі, 2016. – 664 с.
2. Великий тлумачний словник сучасної української літературної мови (з дод. і допов.) / Уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. – К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005. – 1728 с.
3. Головащук С.І. Українське літературне слововживання: Слов.-довід. / С.І. Головащук. – К.: Вища шк., 1995. – 319 с.
4. Куйбіда Р., Сироїд О. Посібник з написання судових рішень / Р. Куйбіда, О. Сироїд. – К., 2016. – 226 с.
5. Оніщук М. Мовне питання й судочинство (юридична лінгвістика) / М. Оніщук // *Голос України*. – 2005. – № 86. – 13 травня. – С. 6.
6. Пономарів О. Культура слова: мовностилістичні поради / О. Пономарів. – К.: Либідь, 2011. – 272 с.
7. Прадід Ю.Ф. Юридична лінгвістика (проблематика досліджень) / Ю. Прадід // *Мовознавство*. – 2002. – № 4–5. – С. 21–25.
8. ПРОГРАМА анонімного тестування для перевірки рівня володіння державною мовою кандидатом на посаду судді: Додаток 1 до рішення Комісії 29.06.2017 № 63/зп-17 // www.vkksu.gov.ua.
9. Руколяньська Н.В. Динамічні процеси в лексичному складі сучасних українських правничих текстів / Н.В. Руколяньська // *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Філологія (мовознавство): зб. наук. праць*. – Вінниця: ТОВ «Фірма «Планер», 2012. – Вип. 16. – С. 162–166.
10. Слободян Р. Деякі питання фахового мовлення професійного судді / Р. Слободян // *Слово Національної школи суддів України*. – 2014. – № 4. – С. 131–145.
11. Шамрай О. Спеціальні перевірки кандидатів на посаду судді: міжнародний досвід та українські реалії / О. Шамрай // *Слово Національної школи суддів України*. – 2012. – № 1(1). – С. 54–66.
12. Єдиний реєстр судових рішень України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.reyestr.court.gov.ua.

Баракатова Н.А.

Днепропетровский региональный институт государственного управления
Национальной академии государственного управления при Президенте Украины

ПОВЫШЕНИЕ ЯЗЫКОВОЙ КОМПЕТЕНЦИИ КАК ОДНО ИЗ УСЛОВИЙ ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО РОСТА СОВРЕМЕННОГО СУДЕЙСТВА УКРАИНЫ

Аннотация

В статье рассматриваются некоторые аспекты языковой компетенции работников органов суда, актуализированной реформой судебной ветви власти в Украине. В частности в тексте работы анализируются самые типичные стилистические ошибки, выявленные в текстах документов юрисдикционного подстиля официально-делового стиля – судебных приговоров, решений, постановлений и т.д. Наиболее показательными с точки зрения отклонений от нормы традиционно оказались лексический и грамматический уровни современного украинского языка, что требует усиленного внимания со стороны представителей украинского судейства к таким явлениям, как тавтология, стилевой диссонанс, написание сложных слов, некоторых падежных форм существительных, русизмы, суржиковые единицы и т.д.

Ключевые слова: язык судопроизводства, культура речи, тавтология, суржик, русизм, стилевой диссонанс.

Barakatova N.A.

Dnipropetrovsk Regional Institute of Public Administration
National Academy for Public Administration under the President of Ukraine

INCREASING LINGUISTIC COMPETENCE AS ONE OF THE PREPEQUISITES FOR THE PROFESSIONAL GROWTH OF THE MODERN JUDGING IN UKRAINE

Summary

The article deals with some aspects of the linguistic competence of employees of the court bodies, which are relevant by the reform of the judicial branch of power in Ukraine. In particular, the paper analyzes the most typical linguistic mistakes found in the texts of documents of the jurisdictional subtext of the official-business style – court sentences, decisions, determinations, rulings, etc. Traditionally lexical and grammatical levels of the modern Ukrainian language are most evident from the point of view of deviations from norms, which demands increased attention from representatives of Ukrainian judging to such phenomena as tautology, stylistic dissonance, spelling of complex words, certain forms of nouns, russianisms, mixed Russian-Ukrainian dialect units (surzhik), etc.

Keywords: language of proceedings language culture, tautology, mixed Russian-Ukrainian dialect units (surzhik), russianism, stylistic dissonance.